

RECENZE

Bártlová, S., Matulay, S.: Sociologie zdraví, nemoci a rodiny – Sociológia zdravia, choroby a rodiny. Martin: Osveta, 2009, 142 s. ISBN 978-80-8063-306-6.

Mária Boledovičová

Odborná príprava sestier a iných zdravotníckych pracovníkov si vyžaduje okrem zvládnutia ošetrovateľských a klinických predmetov aj absolvovanie spoločenskovedných disciplín. Jednou z nich je aj sociológia, ktorá im umožní objasňovať, ale aj realizovať zmeny a zároveň ponúka teórie, pomocou ktorých sa skúmajú napr. pracovné podmienky sestier, napätia a konflikty medzi zdravotníkmi a pacientmi, medzi sestrami a lekármi a medzi ostatnými zdravotníckymi pracovníkmi navzájom. Pri zrode **Sociologie zdraví, nemoci a rodiny – Sociológia zdravia, choroby a rodiny** sa stretli sociológovia z oboch brehov rieky Moravy a vytvorili monografiu v jazykoch blízkyh a zrozumiteľných. Obaja autori vyučujú sestry a študentov ostatných nelekárskych odborov. Doc. PhDr. Sylva Bártlová, PhD., pôsobí na Zdravotně sociální fakultě JU v Českých Budějovicích a väčšinu svojho profesijného života venovala problematike zdravia a nemoci a najmä sesterskému stavu, čoho výsledkom je jej bohatá vedeckovýskumná a publikačná činnosť. Doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD., pôsobí na katedre sociologie FF UKF a na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre vyučuje sociológiu zdravia a rodiny. Práve problematika rodiny a najmä rodiny rómskej je jeho doménou, ktorej sa veľa rokov venoval vo svojej vedeckovýskumnej činnosti.

V prvej časti monografie sa doc. Bártlová venuje sociologickej problematike zdravia a choroby a najmä sociologickej problematike profesie sestry a ošetrovateľstva. Objasňuje existujúce terminologické nejasnosti súvisiace s používanou terminológiou, ako je sociológia medicíny, sociológia zdravotníctva, medicínska sociológia, lekárska sociológia a pod. a z toho vyvodzuje jeden všeobecný základný zámer: skúmať všetky spojitosti existujúce medzi rôznymi oblastami zdravia a choroby zo sociologického pohľadu. Podľa autorky otázka zdravia zaujíma popredné miesto v rebríčku spoločenských hodnôt nielen z princípu nevyhnutného

predpokladu pracovnej výkonnosti a s ňou súvisiacim stupňom životnej úrovne, ale aj z hľadiska sebarealizácie a trávenia voľného času. Vo filozofickom náhľade autorky na zdravie populácie dochádza v priebehu 20. a na začiatku 21. storočia k podstatným zmenám, ktoré sú závislé na zmenách vedomia, správania a konania všetkých členov spoločnosti. Ak je vyžadovaná aktívna úloha jednotlivca v starostlivosti o svoje zdravie, musí aj zdravotníctvo počítat s touto zmenou a tieto zmeny vo filozofii starostlivosti o zdravie sa musia odrážať aj v profesii sestry a rôznou mierou ich musí zdravotníctvo reflektovať. Keďže sestry tvoria najpočetnejšiu skupinu pracovníkov v zdravotníctve, ktorá je najbližšie k pacientom, povaha profesionálnych potrieb kladie stále vyššie nároky nielen na ne, ale aj na výchovno-vzdelávaciu prácu pedagógov a na riadiacu činnosť manažérov v ošetrovateľstve. Sociológia zdravia a choroby ponúka možnosť nájsť spoločné problémy, riešiť ich, skúmať priebežnú reflexiu zmien v praxi, vykonávať neustále dynamickú analýzu sociálnych vzťahov a najmä hľadať východiská k ďalšiemu vývoju.

Druhá časť monografie je zameraná na sociológiu rodiny, pretože výsledky práce sestier a iných zdravotníkov mnohokrát závisia na rodinnej situácii pacientov. Rodinu predstavuje doc. Matulay ako spoločenský a sociálny jav, ktorému sa venuje celá špeciálna sociologická disciplína – sociológia rodiny. Do odbornej výbavy každej sestry nevyhnutne patria aj vedomosti z tejto sociologickej disciplíny, ktoré jej umožnia zvýšiť účinnosť jej odborných ošetrovateľských intervencií pri práci s pacientom a spolupráci jeho rodinou. Autor ponúka historický prehľad vývoja rodiny v tradičnej spoločnosti od starovekého Grécka cez rodinu v kresťanskej stredovekej Európe, európsku rodinu v období končiaceho prechodu od tradícií k modernite. Pre ošetrovateľstvo sú obzvlášť významné poznatky o rómskej rodine, ktorá je častou užívateľkou zdravotnej starostlivosti

a etnickí Rómovia sú osobitnou súčasťou českej i slovenskej spoločnosti. Ich osobitosť spočíva v tom, že rozhodujúca väčšina z nich si napriek uplynulým stáročiam podržala svoju osobitnú filozofiu života a myslenia z ich indickej pravlasti a je v príkrom rozpore s euroamerickou filozofiou života a myslenia, ktorú v priebehu 20. storočia prijali majoritné vrstvy spoločnosti na území Čiech aj Slovenska. Vo filozofii života a myslenia etnických Rómov je podľa autora v každom prípade rodina ako prostriedok, cieľ i vysoká hodnota a samotné rozdiely nespočívajú v hodnote rodiny, ale skôr v špecifikách, ktorými sa vyznačuje rómska rodina v porovnaní s českou a slovenskou majoritou, v jej pôsobení na jej členov osobitne v procese socializácie detí a mládeže, ale i počas celého života. Cenné sú informácie a charakteristiky typických črt rómskej rodiny a dôvody, prečo ani uplynulých skoro šesť storočí nestačilo k splynutiu s miestnym obyvateľstvom. Ich genofond, ich odlišné genotypické črty (čierne vlasy, tmavšia farba pleti, charakteristické, od majority odlišné črty tváre a pod.) a ich fenotypické črty ako odmietanie

euroamerického chápania práce, iné chápanie času, iný rebríček hodnôt a iná filozofia života je potrebné poznať a uplatňovať aj pri ošetrovaní pacientov – etnických Rómov. Autor preto upozorňuje, aby zdravotnícki pracovníci pri ošetrovaní hľadali vhodnú kombináciu uplatnenia všeobecných zásad styku s pacientmi, ale zároveň aj náležite zohľadňovali spomínané rómske špecifiká.

Monografia má logickú štruktúru, je prehľadne spracovaná a napísaná zrozumiteľným spôsobom v oboch blízkych jazykoch. Použitá literatúra ponúka prehľad zdrojov, ktoré môžu byť inšpiráciou pre jej čitateľov.

Recenzentka:

Doc. PhDr. Mária Boledovičová, PhD., docentka ošetrovateľstva na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre. Vyštudovala pedagogiku a starostlivosť o chorých na Karlovej univerzite v Prahe a venuje sa pediatrickému a komunitnému ošetrovateľstvu.

RECENZE

Matochová, S.: Etika a právo v kontextu lekárskej etiky, Brno: Masarykova univerzita Lékařská fakulta, 2009, 1. vyd., 208 s., ISBN 978-80-210-4757-0

Jan Vitoň

„Cílem mé práce je zdůraznit význam lékařské etiky, obecných etických principů a práva a poukázat na hlubokou provázanost etiky a práva v rovině teoretické i praktické. Vztah etiky a práva je rovněž jednotícím kritériem celé práce a vysvětluje, proč se právními a etickými otázkami zabývám v tak širokém kontextu. V celé práci zdůrazňuji kategorii dobra, ve smyslu Hippokratovy přísahy a Aristotelovy etiky, jako základního kritéria a základní otázky, kterou si má pokládat nejen lékař, ale všechny instituce a zodpovědní činitelé v oblasti zdravotnictví. Předsevzala jsem si poukázat na nebezpečí současného morálního hodnotového relativismu, který přirozeně ovlivňuje a relativizuje i lékařskou etiku. Upozorňuji rovněž na to, že život člověka chápou jako součást širších rodinných vazeb a jako celek, do něhož je třeba začlenit i jeho poslední

část, totiž umírání. Na tomto úkolu by se měla více podílet rodina tak, jako tomu bylo v minulosti. V tomto směru je naléhavě potřebná společenská diskuze. Za velmi aktuální považuji právní úpravu a podporu domácí paliativní péče, která umožňuje završit život člověka důstojným způsobem... Lékařská etika má mimořádný význam pro celou oblast zdravotnictví i pro společnost jako celek a je potřebné ji formovat, kultivovat a následně uvádět do praxe to „dobré“, co přináší pro člověka. Moje práce je v tomto směru zamýšlena nejen jako úvaha a analýza, ale i výzva a povzbuzení.“

Těmito slovy vysvětluje autorka JUDr. Soňa Matochová, Ph.D., v úvodu své původně dizertační práce nejenom svůj zájem o oblast vzájemné vazby etiky a práva, ale zároveň i smysl své

publikace **Etika a právo v kontextu lékařské etiky**. Ve druhé kapitole – **Vzájemný vztah etiky a práva** – se zabývá vzájemným vztahem obecné etiky a práva v kontextu historického vývoje, hledá styčné body etických a morálních hodnot a práva bez ohledu na kulturní, sociální či politický stav společnosti, jinými slovy, kdy je etický požadavek a právní norma v souladu. Následuje výběr autorů (Platón, Aristoteles, Tomáš Akvinský, Kant, Nietzsche a Marx), v jejichž filozofickém odkazu je možné nalézt mnohdy vyhraněný názor na propojení mravnosti a práva. Historický exkurz pak vrcholí analýzou vztahu etiky a práva ve 20. století. Autorka si vybrala dva historické fenomény: komunismus a fašismus a položila si otázku: „...*proč politická učení, obsahující myšlenky, které evidentně musely vést přímo k porušování práv tradičně chápaných jako přirozená práva člověka, byly akceptovány většinou společnosti.*“ Aniž by si činila nároky na vyčerpávající odpověď, soudí, že jak komunistická ideologie, tak nacionální socialismus usilovaly o změnu majetkového uspořádání a této myšlenky podřídily svůj politický program. Právě norimberský proces (listopad 1945–říjen 1946), který představoval do té doby nebývalý akt vypořádání se s válečnými zločiny a zločinci v řádném soudním procesu, upozornil na nutnost formulace etických a právních standardů s ohledem na problematiku medicíny, jež byla fašistickou ideologií zneužita. Základním dokumentem a zároveň východiskem pro vznik dalších mezinárodně závazných dokumentů, jejichž obsahem bylo „*znovuoživení myšlenky univerzality a nezczizitelnosti základních práv a svobod*“, se tak v r. 1948 stala první „globální“ deklarace lidských práv – Všeobecná deklarace lidských práv.

Třetí kapitola publikace je věnována problematice **Lékařské etiky**. Východiskem k autorčiným úvahám je opět exkurz do historie, tentokrát do doby formování profesní mravnosti starověkého lékaře, jak ji zaznamenává „*nejdéle trvající a nejvíce citovaná tradice v historii lékařské etiky*“ – Hippokratova přísaha. Její vliv lze poměrně dobře vysledovat na středoasijském teritoriu. Po oživení Hippokratova odkazu Galénem z Pergamu ve 2. století n. l. se o udržení tradice starověké lékařské etiky až do 10.–11. století zasloužili arabští a židovští učenci (filozofové a lékaři) a umožnili tak seznámení západního světa s jejím obsahem. V té době také dochází k převzetí hippokratovského odkazu

zu křesťanskou etikou, rozvoji evropských univerzit a jejich lékařských fakult. Postupně jsou zformovány standardy profesionálního přístupu k pacientům: odpovědnost, nezávislost a bezúhonnost lékaře – vznikají první kodexy lékařské etiky. V souvislosti s vývojem společnosti a modernizací medicíny jsou stanoveny zásadní principy, které by byly obecně přijatelné a vyhovující: respekt k autonomii jednotlivce, princip nepoškozování, beneficence (dobřečinění) a spravedlnosti. V důsledku toho pak někdy H. přísaha, případně i její novodobé mutace bývají pokládány za archaizující. Autorka tento exkurz do historie lékařské etiky uzavírá poukazem na Hippokratův etický odkaz jako zdroj profesní mravnosti a ideál chování lékaře, jako důkaz o zachování tradice a kontinuity lékařské etiky a vzor hluboké reflexe nad tím, zda to, co lékař koná, je v nejlepším pacientově zájmu.

Součástí této kapitoly je problém svědomí lékaře a jeho místa v mezinárodních úmluvách i stavovských etických kodexech lékařů. Vedle principů lékařské etiky, vycházejících z tradice, jež jsou akceptovány a aktualizovány v současných etických a právních normách a k jejichž dodržování se lékař zavazuje, tedy vnějších zdrojů jeho mravnosti, funguje v dilematických situacích, kdy nejsou po ruce jednoznačné zákonné normy ani konkrétní návody k etickému jednání, jako regulativ právě svědomí. „*Svědomí je,*“ podle autorky, „*usuzovací funkce rozumu člověka. Spočívá rozlišování mezi dobrým a špatným v minulých činech, v současných skutečích, které konám, a v budoucích činech, jež teprve budou vykonány.*“ Závěr této kapitoly tvoří stručná charakteristika lékařské etiky v ČR za socialismu a upozornění na některé palčivé etické problémy dnešní medicíny. Autorka jednak deklaruje problémy, jimiž se lékařská etika jako vyučovací předmět na akademických pracovištích od r. 1991 zabývá, např. etická kritéria experimentu, problematika ideální a dostupné medicíny, práva fetu, práva dítěte, práva pacientů, práva duševně nemocných apod., jednak uvádí etické otázky, které se nejčastěji vyskytují v praxi, jako komunikace s pacientem a právo na informovaný souhlas, omezení pohybu psychicky nemocných, právo na soukromí, ochrana osobních údajů, nárok na zdravotní dokumentaci apod.

V kapitole **Etický a právní rámec lékařské etiky v ČR** autorka zmiňuje hlavní zásady základního stavovského předpisu České lékařské

komory (dále jen ČLK) etického kodexu a kriticky rozebírá úlohu ČLK při zajišťování a prohlubování lékařské etiky. V osmi bodech shrnuje svá doporučení k zlepšení její činnosti vzhledem k úkolu svěřeném jí zákonem, doporučuje mj. ČLK zaujímat principiální postoje v otázkách lékařské etiky, poskytovat lékařům nejenom aktuální informace o nové právní úpravě, ale zároveň i komentář k etickým otázkám v nové právní úpravě, opustit princip obhajoby lékařů za každou cenu, a to i v případech neetického chování apod. V rámci právního rámce pro oblast zdravotnictví se autorka zabývá otázkou odpovědnosti lékaře s ohledem na závažná rozhodnutí, která lékař musí učinit často v časové a materiální tísní a na podkladě nedostatečných informací. Podrobněji jsou analyzovány různé typy odpovědnosti: trestněprávní, občansko-právní, správní, pracovněprávní a disciplinární. Kritická pozornost autorky je dále věnována nejvýznamnější právní normě v oblasti zdravotnictví, jíž je zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, kterému navzdory četným novelizacím vytýká archaické znění pocházející z 60. let. Kapitola je doplněna příspěvky judikatury Ústavního soudu ČR k dilematickým otázkám lékařské etiky: Svědci Jehovovi, Osobní svoboda a Náhrada nemateriální újmy. Na závěr tohoto tématu je připomenuta úloha veřejného ochránce lidských práv v oblasti zdravotnictví v souvislosti s nejzávažnějšími nebo nejčastějšími stížnostmi, jež tento institut do r. 2005 řešil (např. otázka provádění sterilizací, dodržování práv v psychiatrických léčebnách apod.).

V závěrečné části publikace – **Vybrané závažné problémy lékařské etiky v ČR** – se autorka zaměřila na problematiku eutanazie z pohledu judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Dospěla k názoru, že „*Eutanazie představuje jeden z nejzávažnějších problémů současnosti. A to i s ohledem na klesající počet obyva-*

tel v Evropě a ekonomickou náročnost léčby v závěrečných stádiích života, což jsou faktory, které mohou vést ke zneužití eutanazie. [...] Právní regulace má úzkou návaznost na ostatní normativní systémy. Měla by vycházet z etických a morálních požadavků a prosazovat je. [...] Eutanazie však není pouhou abstraktní otázkou. Jedná se o aktuální celospolečenský problém, o němž je třeba diskutovat poučeným způsobem, seznámit se s řešeními ve světě a s možnostmi paliativní péče, hledat optimální řešení pro naše podmínky a realizovat je. Počáteční kroky jsou činěny, ale je nezbytné podnítit zájem širšího okruhu odborné i laické veřejnosti. Jak diskuse, tak realizace možných řešení, např. ve formě paliativní péče, nesnese odkladu, protože jde o kvalitu života a důstojnost lidské bytosti.“

Poslední otázkou, kterou si autorka této neobyčejně podnětné a faktograficky bohaté publikace logicky po problému eutanazie klade, je minulost paliativní péče, její současný stav a právní úprava v ČR, včetně její další perspektivy.

Publikace *Etika a právo* v kontextu lékařské etiky představuje zevrubnou analýzu vztahu etiky a práva v našem zdravotnictví na prahu 21. století. Nepochybně jsou problémy v této oblasti do jisté míry i odrazem problémů celospolečenských. Lékařská etika sice začíná a končí lékařem, ale lékař není jediným subjektem, který se na její úrovni a formování aktivně podílí. Existují nepochybně otázky, které se zásadním způsobem dotýkají lékařské etiky, ale lékař je sám nevyřeší. To je případ přijetí zákonů a koncepce zdravotní politiky, jež by měly přežít více než funkční období jednoho ministra zdravotnictví.

Recenzent:

PhDr. Jan Vitoň, absolvent Filozofické fakulty UK v Praze, který působí na ZSF JU v Českých Budějovicích jako odborný asistent na katedře etiky a filozofie v pomáhajících profesích.